

Snježana Kordić

JEDAN TIP REČENICE U NOVELAMA JANKA POLIĆ KAMOVA

dr. Snježana Kordić, Ruhr-Universität, Bochum, pregledni članak, Ur.: 24. listopada 1995.

UDK 801.561 POLIĆ, KAMOV, J.

Janko Polić Kamov svojom je osebnom individualnošću, koja se direktno odrazila u sadržaju njegovih književnih radova, svakako specifična pojava u hrvatskoj književnosti. Tomu je bitno pridonio i Kamovljev stil pisanja koji obilježavaju i neke sintaktičke osobitosti. U ovom ćemo radu promotriti kako Kamov koristi mogućnosti variranja unutar jednog frekventnog tipa zavisnih rečenica, opisati njihova svojstva te usporediti kako ih upotrebljavaju drugi Kamovljevi suvremenici.

Čitajući prozu Janka Polić Kamova, možemo zapaziti da je bogata intelektualiziranim iskazom. Za takav je iskaz karakteristično da ima određene sintaktičke osobitosti, na koje ćemo usmjeriti pažnju u ovom radu. Pripovijedajući kao mlad intelektualac, Janko Polić Kamov rabio je u svom diskursu sintaktičke konstrukcije u kojima se mnogo češće nego u uobičajenom jeziku rečenice ostvaruju kao složene zavisne rečenice. Među njima se, kao i inače u intelektualiziranim tekstovima, najčešće pojavljuju *relativne* ili *odnosne rečenice*. Njihova današnja frekventnost u intelektualiziranim diskursima u skladu je i s poviješću tih rečenica jer su one tip zavisne rečenice koji je prvi nastao kad se javila potreba za složenijim iskazom i koji se razvijao kako se razvijala potreba za usložnjavanjem iskaza.¹ Takve rečenice u novelama Janka Polić Kamova bit će opisane u ovom radu. Riječ je o rečenicama koje imaju ulogu odredbe - one se odnose na neku riječ, s kojom se najčešće nalaze u kontaktnom položaju, i izražavaju dopun-

¹ Relativna je rečenica u indoeuropskim jezicima najstariji tip zavisne rečenice, v. Kuruzová (1981:14).

sku obavijest o konkretnom ili apstraktnom predmetu koji ta riječ označava, npr. *Pogledaj klupu KOJU SMO OBOJALI*. Ovime nije iscrpljena definicija relativnih rečenica - one se mogu odnositi i na riječ koja ne označava nikakav predmet, nego sadrži samo uopćeno pokazano, mjesno, načinsko, vremensko ili drugo značenje: *Pogledaj ono ŠTO ŽELIŠ*. Mogu se odnositi i na čitavu rečenicu: *Pogledala je kroz prozor, ŠTO GA JE OBRADOVALO*. To su ujedno i najučestaliji tipovi relativnih rečenica - jednak redosljed kojim smo ih ovdje predstavljali vrijedi i za njihovu učestalost. One mogu biti uvedene zamjenicom, kao u dosad navedenim primjerima (koji, što), veznikom ili prilogom. S obzirom na riječ koja uvodi relativnu rečenicu bit će podijeljena i poglavlja u ovom radu: rečenice uvedene zamjenicom (I), veznikom (II) i prilogom (III). Za analizu će poslužiti korpus relativnih rečenica prikupljenih iz sljedećih Kamovljevih novela: *Brada* (69-78 str.), *Žena* (78-86 str.), *Katastrofa* (86-95 str.), *Žalost* (95-115 str.), *Sloboda* (115-135 str.), *Bitanga* (135-153 str.), u ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb 1968.

I. Relativne rečenice u Kamovljevima najčešće su uvedene zamjenicama, prvenstveno zamjenicom *koji*, zatim zamjenicom *što* pa zamjenicama *tko* i *kakav*. Proverili smo koliko su često u Kamovljevih suvremenika književnika relativne rečenice uvedene zamjenicama i ustanovili da su i kod njih najčešće tako uvedene - tek trećina rečenica nije uvedena zamjenicama. U Kamovljevih suvremenika neknjiževnika stanje je ovakvo: kod pravника i administracije zamjenice su još nešto češće, kod znanstvenika su mnogo češće, a kod novinara su daleko češće.² Iz toga proizlazi da književnici, iako i oni zamjenicama uvode najviše relativnih rečenica, naspram drugih najviše izbjegavaju uporabu zamjenica kako bi postigli stilsku raznovrsnost. Tu se prvenstveno radi o izbjegavanju zamjenice *koji*, koja kod Kamova i drugih književnika uvodi preko polovine svih relativnih rečenica, a kod autora neknjiževnika još i znatno više.

Među primjerima prikupljenim iz Kamovljevih novela najučestalije su ovakve relativne rečenice:

- (1) On žudi za katastrofom KOJE SE NEIZRECIVO STRAŠI!(146)
- (2) Hrist je dapače govorio o Bogu KOJI JE NAD NAMA I U NAMA, i opravdavao anarhiju prošlosti i budućnosti.(69)
- (3) Kod nas je bila na stanu moja mala rođaka KOJA SE PREDAMNOM NIJE HTJELA NIKAD NASMIJEŠITI I ZABRBLJATI.(71)

2 Ovi potkorporusi Kamovljevih suvremenika obuhvaćaju svaki po stotinjak stranica različitih autora. Popis naslova tih tekstova i njihovih autora v. u Kordić (1993:154-156).

Kao što primjeri pokazuju, relativne su rečenice uvedene zamjenicom *koji*, nalaze se neposredne nakon riječi koju pobliže određuju, a ta je riječ imenica. Ponekad se na istu imenicu odnosi nekoliko relativnih rečenica u nizu:

- (4) Tako mi zovemo jednog profesora KOJI JE RUŽAN, KOJI SE UVIJEK SRDI i dijeli treće redove i ZA KOGA JE JEDNOM REKLA POKOJNA SESTRA da bi mogla prije poljubiti njegova psa - buldoga nego njegova gospodara.(112)

Kada je relativna rečenica uvedena zamjenicom *što*, nikad se ne odnosi na imenicu, već ili na neličnu zamjenicu uopćenog značenja ili na čitavu rečenicu:

- (5) Oni vazda stoje na nečemu ŠTO JE IZVAN NJIH; i ako se ovo nešto pomakne, onda i opet padnu na nešto što je izvan njih...(77)
- (6) Sad za umirenje trebam i tražim upravo nužno društvo, poglede, lica, posmjeha - sve ono RADI ČEJE OSTADOH BEZ OBJEDA I PREBITE PARE.(76)
- (7) Istina : ja stanujem na trećem katu, ŠTO ZNAČI NA TAVANU, ali znači i to da sam ja velegrađanin iako Zagreb nije velegrad.(139)
- (8) Šef ga redarstva, kao kavanski prijatelj, zagru svoju kabanicom, NA ŠTO SE BITANGA NADE UVRIJEĐEN pa se naglo uozbilji i ne progovori više ni riječi.(151)

U Kamova se često pojavljuju i primjeri gdje se i ispred zamjenice *koji* nalazi samo pokazna ili opća zamjenica, ali oni se razlikuju od primjera sa zamjenicom *što* po tome što se u njima imenica i dalje podrazumijeva. To je najčešće imenica *ljudi*:

- (9) Pripovijedahu mi oni KOJI JE ČEŠĆE VIĐAHU da postaje sve bezvoljnija, mršavija i ružnija.(82)
- (10) Milan će možda ispjevati pjesmicu, kao ono pred četiri godine pokojnom stricu, i ta pjesma još i danas visi u salonu i svi, KOJI K NAMA DOLAZE, šute, čitaju i najposlije uskliknu: "Prekrasno!"(104)

Izostavljanjem imenice uopćenog značenja još je više u prvom planu sadržaj relativne rečenice - to znači ne konkretni predmet, nego jedno njegovo svojstvo. Osim imenice *ljudi*, može biti izostavljena i neka druga imenica uopćena značenja ili bilo koja imenica ako je leksički jednaka nekoj imenici iz prethodnog dijela teksta:

- (11) Lijepo je, ti braniš čast onih KOJE SU ČASTI VRIJEDNE, ali čuške nisu nikad časne, jer ponizuju i onoga KOJI IH DAJE i onoga KOJI IH PRIMA.(117)
- (12) Na ovoj tu je naprotiv onakova KAKVU JE JA, istina, NE VIDJEH, ali na njoj je toliko nalik na onu KOJU SAM JA POZNAVAO: tu je u kratkim suknjama, djevojčica.(106)
- (13) Kadgod bi me zvao na čašu piva, a već bi kod treće rekao: "dosta"; a meni bi tek one KOJE BI SLIJEDILE IŠLE U TEK.(117)

Ovakva se razlika između s jedne strane pridjevnih zamjenica, npr. *koji* i *kakav*, a s druge strane imeničkih zamjenica, npr. *što* i *tko*, nastavlja kad se promotri koliko često te zamjenice uvode relativnu rečenicu ispred koje nema nikakve riječi na koju bi se odnosila. Dok *koji* i *kakav* i zuzetno rijetko uvode takvu rečenicu - kod Kamova ne nalazimo ni jedan primjer - *što* i *tko* je često uvode:

- (14) Svi nas saletješe pitanjima i mi se stadosmo ljubomorno i zavidno natrkivati s pripovijedanjem i onaj smo čas željeli jedan drugome ŠTO NISMO ŽELJELI ZACIJELO SEBI.(91)
- (15) ... tako sam od danas mogao bez straha i premeditacija ući gdje sam htio, i uzeti ŠTO SAM HTIO.(93)
- (16) Htio sam još pregledati ostale vagone, ali "jedan" mi je rekao da je sve uzalud: TKO SE JE SPASIO *taj* je već izašao.(90)

Posebnost ovakvih relativnih rečenica u usporedbi s drugima jest da imaju neodređenu i općenitiju referenciju, da su labavije vezane za kontekst i zato nalikuju poslovicama.³ Stoga je razumljivo zašto ih kod pravnika i znanstvenika gotovo i nema, dok je kod književnika i novinara prosječno svaka deseta relativna rečenica takva. Ponekad se nakon ovih rečenica pojavljuje korelativ, kao u primjeru (16). Njegova uloga je višestruka: upućujući na relativnu rečenicu naglašava njen sadržaj, markira granicu između relativne i glavne rečenice te svojim padežom pokazuje sintaktičku funkciju relativne rečenice u glavnoj rečenici.

Relativne rečenice koje se odnose na neku riječ - a to je, kao što smo već rekli, velika većina relativnih rečenica - u pravilu se nalaze neposredno nakon te riječi. No moguće je, istina izuzetno rijetko, da se između te riječi i relativne rečenice nađe neki dio glavne rečenice, kao u sljedećim primjerima:

- (17) Ulazeći u nepoznate krajeve, ostavljajući poznata lica, zamišljajući život velegrada s noćima provedenim na galeriji teatra ili kod kavanskog prozora ili u maskerata, besvjesno se ganem i poželjih *jedno žensko biće* da imam o svom boku na trotoaru i galeriji, omotano u vuneni rubac o koji se zapletoše pahulje snijega; KOJE DRŠĆE, a oči mu suze, kao da mu je cigara pošakljala njuh i okus.(75)
- (18) Tako su naivni i *oni vjernici* u očima vjernika i bezvjeraca KOJI OBAVLJAJU IZA ISPOVIJEDI UISTINU - POKORU.(132)
- (19) *Nešto* je ogromno bilo u meni, ŠTO JE TRAŽILO IZLAZ.(123)

U takvim je primjerima sadržaj relativne rečenice dodatno osamostaljen i time istaknut te je povećana emocionalna obojenost iskaza. Također je donekle povećana mogućnost nesporazuma jer uslijed udaljenosti relativne rečenice nije odmah jasno na

3 Silić (1984:24) ističe da se jedino takve relativne rečenice pojavljuju u poslovicama.

koju se riječ ona odnosi. Takve su relativne rečenice nešto češće u lirici, što je razumljivo zbog potreba rime; u kolokvijalnom jeziku, u kojem neposredna izvanjezična situacija sprečava mogući nesporazum; te u starijim tekstovima, u kojima je razgovorna sintaksa bila jače izražena nego danas - tako npr. u Reljkovićevu *Satiru* iz 1762. godine od relativnih rečenica koje imaju riječ na koju se odnose čak je svaka druga udaljena od te riječi. Zbog moguće nejasnoće koju mogu prouzrokovati ovakve rečenice njih gotovo i nema u administrativnim i pravnim tekstovima te u tekstovima iz prirodnih znanosti, a u ostalim žanrovima mogu se naći tek nakon veće količine pročitaneog teksta.

II. Osim zamjenicama, relativne rečenice mogu biti uvedene i veznicima. Tu se prvenstveno radi o nesklonjivom tipu riječi *što*, a izuzetno rijetko mogu se kao veznici pojaviti *gdje* i *kako* kad više nemaju svoje priložno značenje. Pogledamo li koliko često su relativne rečenice uvedene nesklonjivom riječju *što*, vidimo da je kod Kamova, kao i kod drugih književnika iz njegova vremena (Kozarac, Matoš, Novak, Truhelka, Vojnović...), prosječno čak svaka peta relativna rečenica uvedena tom riječi. To je znatno više nego u tekstovima Kamovljevih suvremenika neknjiževnika - pravnika, administracije, zatim znanstvenika i pogotovo novinara, te posebno naspram stenoografski zapisanih govora u Saboru. Iz ovoga je vidljivo da oni žanrovi koji najviše izbjegavaju uvođenje relativnih rečenica najučestalijom zamjenicom *koji* najčešće, naspram drugih žanrova, uvode relativne rečenice vezničkom riječi *što* i obrnuto, što drugim riječima znači da umjesto *koji* rabe stilsku rezervu za *koji* - nesklonjivu riječ *što* kako bi izbjegli ponavljanje. Novinari, a pogotovo govoreni jezik zbog brzine ostvaraja, ne stižu toliko stilski dotjerivati svoj iskaz pa je stoga logično što se kod njih najmanje rabi nesklonjiva riječ *što*, a najviše zamjenica *koji*.

Nesklonjiva riječ *što* razlikuje se od zamjenice *što* po tome što je uvijek zamjenjiva riječju *koji*, dok zamjenica *što* njome nije nikad zamjenjiva.⁴ Osim toga, uz nesklonjivo se *što* u određenim padežima pojavljuje enklitički oblik lične zamjenice u relativnoj rečenici, dok se uz zamjenicu *što* takav enklitički oblik nikad ne pojavljuje. Sljedeći primjeri ilustriraju upotrebu veznika *što*:

- (20) Kroz tu tišinu moje duševnosti i okoline i prejasno razabiram u čemu su bili okovi ŠTO IH JE KOVAO MOJ OTAC i sloboda koju je iziskivao moj organizam.(125)
- (21) Dojam ŠTO SAM GA ČINIO NA NJIH IZDALEKA, bijaše smiješan; izbliza strog: ja sam dakle činio na njih isti dojam kakav čini - profesor na đaka!(72)

4 Pranjković (1993:96-97).

- (22) Kako sam toplo, kako čuvstveno, kako bratski žalio svoju sestru jučer dok je uz mene bila moja čista, mirisna i prekrasna kuma, a ne ove prljave, iskrivljene i žute babe ŠTO ZAUDARAJU KAO ZNOJNE ČARAPE.(105)
- (23) A onda ulaz kroz zelene trgove, kroz razgovor i smijeh ŠTO SE NA ZRINJEVCU DOIMA KAO CVRKUTANJE VRABACA, NIKAD KAO PJEVANJE SLAVUJA.(143)

Kao što je iz primjera vidljivo, uz što se u akuzativu pojavljuje oblik lične zamjenice - *ga, ih* - dok se u nominativu ne pojavljuje - primjeri (22) i (23). U starijem se jeziku češće mogu naći primjeri, koji današnjem čitatelju neobično zvuče, da je i akuzativ izostavljen. Kod Kamova nalazimo jedan takav primjer:

- (24) Ja sam kasnije konstatirao da me je ta uspomena koštala nešto manje od medaljona, škapulara i sličica ŠTO HODOČASNICI KUPUJU NA LICU MJESTA.(76)

Po pravilu se relativna rečenica uvedena veznikom nalazi neposredno uz riječ na koju se odnosi. Odstupanja od toga izuzetno su rijetka, kao što smo već utvrdili i za rečenice uvedene zamjenicom. Svojom neuobičajnošću takve rečenice pridonose stilskoj obojenosti iskaza:

- (25) I mala je rođaka pobjegla danas i *iste* sam *onake* oči vidio na njoj ŠTO IZGARAHU NA PREBUJALIM OBRAZIMA.(73)

Za razliku od zamjenica, veznici nikad ne uvode relativnu rečenicu ako nema neke riječi na koju bi se ta rečenica odnosila.

III. Preostalu grupu relativnih rečenica čine one koje su uvedene prilozima mjesnog, vremenskog ili načinskog značenja. Pojavljuju se u podjednakom broju kako u književnim tekstovima tako i u neknjiževnim tekstovima. Odnose se na neku imenicu ili na prilog u glavnoj rečenici, a najčešće su uvedene pomoću *gdje, kad, kako i koliko*:

- (26) Koliki Primorci izmoreni dimim i teretnim kolima dolaze u glavni grad tek da mogu sjesti - u hladu lišća i rose, GDJE U PO DANA ODJEKUJU ŽENSKE PETICE S PLAVIH TROTOARA PIKANTNIJE NO DRUGDJE NOĆU...(136)
- (27) Kao da je taj tunel kavana GDJE SE DNEVNO SASTAJU GOSTI, TARUĆI RUKE, NIJEMO BULJEĆI, PRIVIKNUTI DO DOSADE NA ISTA LICA.(88)
- (28) I danas KAD OTAC VEĆ OD NEKOLIKO MJESECI BOLUJE NA RAKU KOJI SE LIJEČI SMRČU, osjećam takvu navali krvi, suza i žuči, te ljubim, pijem i pjevam bjesomučno.(118)
- (29) Već to što nikada s njime ne razgovarah o onom o čem sam pisao, onako KAKO SAM O TOME RAZGOVARAO S NEPRIJATELJIMA, bijaše duboki i porazni razlog našem otuđivanju.(132)

- (30) Ljubav i avantura, to je igranje na lutriju, plaćanje zavjeta, misa i medaljona koji su vrijedni samo toliko KOLIKO VEĆ MOŽE DA VRIJEDI ČUDOTVORNA MOĆ, VJERA U RAJ I OBMANA BITKA...(77)

Prilozi, u usporedbi sa zamjenicama, češće uvode relativnu rečenicu i kad nema riječi na koju bi se ta rečenica odnosila. Obrazloženje za to leži u specifičnostima priloga - naime, oni uvijek sadrže određeno mjesno, vremensko ili načinsko značenje i uvijek pokazuju funkciju priložne oznake pa ako riječ na koju bi se relativna rečenica odnosila ne pridonosi konkretiziranju značenja i pokazuje istu funkciju, tada je i semantički i sintaktički suvišna pa se lako i izostavlja. Takav je slučaj u sljedećim primjerima:

- (31) Razumijem: ona je u svojojaturi potpuna, prava kulturna žena i toj svojojaturi ne može udovoljiti KAKO BI HTJELA i KAKO TO NAŠA KULTURA ZAHTIJEVA.(82)
- (32) ... tako sam od danas mogao bez straha i premeditacija ući GDJE SAM HTIO...(93)
- (33) I to što je tako čudesno KAD O TOME MISLIM, postaje tako prirodno KAD POČNEM OSJEĆATI.(125)

Iz bogate lepeze različitih tipova relativnih rečenica koje nalazimo u Kamovljevim novelama možemo zaključiti da je Kamov vješt stilističar koji zna i na planu jednog veoma česta tipa zavisnih rečenica iskoristiti sintaktičke raznovrsnosti da bi tako postigao što veću iznijansiranoost vlastitog stila.

LITERATURA

- Barić, Eugenija i dr. (1990), *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Browne, Wayles (1986), *Relative Clauses in Serbo-Croatian in Comparison with English*, New Studies 4, YSCECP, Zagreb.
- Brown, Wayles (1993), *Serbo-Croat*, u "The Slavic Languages", Bernard Comrie & Greville G. Corbett (ur), London & New York.
- Katičić, Radoslav (1991), *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, Nacrt za gramatiku*, Zagreb.
- Kordić, Snježana (1993), *Slobodna relativna rečenica*, "Fluminensia", god. V, br. 1-2, str. 147-157.
- Kordić, Snježana (1993a), *Koji i kojega*, "Jezik", god. XL, br. 4, str. 103-108.
- Křížková, Helena (1970), *Relativny věty v současných slovanských jazycích*, "Slavia", god. XXXIX, br. 1, str. 10-40.
- Kuruzová, Helena (1981), *Der Relativsatz in den indoeuropäischen Sprachen*, Hamburg
- Pranjeković, Ivo (1993), *Hrvatska skladnja*, Zagreb
- Silić, Josip (1984), *Od rečenice do teksta*, Zagreb.
- Smits, Reinier J. Charles (1990), *The Relative and Cleft Constructions of the Germanic and Romance Languages*, Dordrecht.

SUMMARY

Snježana Kordić

ONE TYPE OF CLAUSES IN JANKO POLIĆ KAMOV'S NOVELS

The author describes relative clauses in Janko Polić Kamov's novels. The most frequent type of relative clauses and extraposed relative clauses, free relative clauses, different relativizers (pronouns, conjunctions and adverbs) are analysed in the paper. The results are compared to the usage of the relative clauses in texts by other writers and in nonliterary (administrative, legal, scientific and journalistic) text.